БІБЛІОТЕКА „НАШ СВІТ“.

Проф. ІВ. ОГІЄНКО

СВЯТО
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

Нарис з історії початків українського друкарства.

ВАРШАВА. 1924.

III. БЕЗПЛАТНИЙ ДОДАТОК ДО ТИЖНЕВИКА „НАШ СВІТ“ ЗА ТРАВЕНЬ 1924 РОКУ.

ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО.

СВЯТО

УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

„Нарис з історії початків українського друкарства".

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

ВАРШАВА. 1924.
Накладом видавництва „Наш Світ".

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕГАЮТЬСЯ.

Druk.-tłocznia P. Szwede, Warszawa, Warecka 9.

СВЯТО

УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

„Нарис з історії початків українського друкарства".

I.

Рівно 350 років тому, — р. 1574-го лютого 15 (а по н. ст. 25) надруковано першу книжку на українській землі,—це був „Апостол" львівський. І ця дата— 15 лютого 1574 р.—стала величною датою в історії української культури, і 350-літню річницю вже постійного українського друкарства ось в цім році урочисто святкує тепер ціла Україна,—Україна Велика, Галичина, Волинь, Буковина, т. зв. Угорська Русь, святкує також і численна українська еміґрація.

Друкарство в історії культури кожного народу має величезне значіння, і по силі цього друкарства ми звичайно судимо й про силу культури його. І коли

ми хочемо довідатися про нашу давню українську культуру, мусимо поглянути на історію нашого друкарства,—а вона переконує нас, що наша давня українська культура була найвищою серед цілого православного слов'янського світу.

Українці рано зрозуміли велику силу друкованого слова, і тому рано приступили до друкарства. Найперші книжки для українців видруковано було дуже давно, ще в р. 1491-ім, але видруковано їх не на рідній українській землі, а в Кракові. Але треба сказати, що Краків тогочасний мало був схожий на Краків теперішній: в той час у Кракові жило багато українців, і вони мали там навіть свою православну церкву; та й українські поселення в той час кінчалися десь недалеко під Краковом.

Найпершим друкарем українських книжок був німець Швайпольт Фіоль. В той час дуже багато німців сунуло на схід, і вони тоді так сильно колонизували Польщу, що, скажемо, на вулицях Кракова чути було скрізь мову німецьку, а по костелах проповіді казано також німецькою мовою (звідти й приповістка польска пішла: Siedzieć, jak na niemiec-

Львівський „Апостол“ 1574 р.

kiem kazaniu); од того часу багато німецьких слів зайшло до мови польскої й до нашої. Ото ж нема нічого дивного, що першим друкарем українських книжок був німець Фіоль,—друкарство йшло до нас з Німеччини і найвправнішими друкарями були тоді німці.

І доля судила нам, українцям, щоб серед цілого слов'янського світу ми перші розпочали друкарство, — випередили нас тільки чехи, бо вони були найближчими до Німеччини, прабатьківщини друкарства, а тому й мають вони першу друковану книжку ще з 1478 року, цеб-то на 12 років скоріше від нас. Доля судила нам, українцям, розпочати своє друкарство на 72 роки раніше Москви, разом з тим судила вона нам першим почати друкарство на Польській землі, бо українські книжки вийшли ще року 1491-го, вийшли в той час, gdy nie mamy śladu polskich", як каже польський вчений Естрейхер*).

Першими друками нашими були богослужбові книжки: Часословець, Октоїх,

*). Günter Zeiner і Świętopełk Fiol, Варшава, 1867 р. ст. 61.

Тріодь пісна, Тріодь цвітна і Псавтир (ця остання книжка до нас не збереглася). Через те, що ці книжки—це найстарші друки серед цілого слов'янського світу, тому претендують на них всі православні народи, рахуючи їх своїми; але рішає тут мова, — складачі цих книжок були українці і наробили чимало помилок, але як раз „помилок" українських; скажемо, в Часословці знаходимо такі вирази: павечерниця, троицю, отроковицю, Богородицю, отцю, лицю твоєму, святого, древяного, давшому, вѣнчавшому, дѣйствующому, к тобѣ, в собѣ, празник, празнуєм, празнуєть, катисма (і каѳисма), мучиник, опроче субот, по паремьях, Амбросья і т. п.; цікаво, що тут замість і часто знаходимо ѣ, цеб-то постійну українську звичку, напр.: пророчество Еремѣино, Ѳеодора Студѣйского, святий Аверкѣє, святого Келесѣя і т. п.; сам друкар підписався на книжці по-українському: Фѣоль (в тодішніх латинських актах він писався: Viol), і ця українська форма Фѣоль (замість Фіоль) гуляє собі вільно по московських вчених працях. Або ось зразок мови самого Фіоля: „Докончана бысть сія книга у

великом градѣ у Краковѣ", „Съ Богом починаєм", „То єсть личба до тои книгы, як имают тетради быти от початку аз (=аж) до конца, одна тетрадь подля едноѣ и тыж один лист подля другого аз (=аж) до конца"*). Думаю, що вже цих небагатьох прикладів вистарчить, щоб бачити, що це були справді наші українські видання, видання для українців; І. Франко думає, що ці книжки друкувалися „заходами і накладом князя Константина Острожського"**), і таким чином честь найперших друкованих книжок серед цілого слов'янського світу припадає волинякам.

Сумна була доля найпершого друкаря українських книжок, гірка була доля й цих перших українських видань: Фіоля арештувала краківська інквизиція, звідки він насилу вийшов живим, а українські книжки понищено...

По невдачі в Кракові Фіоль покинув це місто і перейшов на Угорщину, до

*) Коротку статтю мою про Фіоля див. в журналі „Літопис" ч. 11 ст. 163—166, за 1924 р.

**) Нарис історії українсько-руської літератури, 1910 р. ст. 40.

вільного королівського міста Левочі; тут, здається, і помер він року 1525-го.

II.

По Фіолі припинилося на довгий час українське друкарство, — українці задовольняли свої культурні потреби писаними книжками. Жили ми тоді спільним культурним життям з братнім білоруським народом, бо належали (виключаючи Галичини) до Великого Князівства Литовського; мову нашу тоді дуже шановано, стародавніх прав наших ніколи не займано; а що було справді так, про це добре свідчить хочаб давній герб Литовського Князівства (див. його на грошах тогочасних, напр., в таблицях Чацького): з лівого боку погоня, а з правого — український трезуб; про теж саме виразно свідчать також тисячі урядових актів, писаних нашою мовою. Складом своїм і культурою це справді була Українсько-Білоруська Держава.

Отже дальші кроки для заведення друкарства робить уже нарід білоруський, а саме мешканець Полоцька, доктор Юрко (Георгій, католики назвали його Францишком) Скорина. Скорина вибірається до чеської Праги, закладає тут

свою „руську“ друкарню, і в роки 1517—1519 видає окремими книжками свою славну „Библію Руську“, славну не тільки тим, що це була найперша друкована (але не повна) Библія на Сході слов'янства, але ще більше тим, що Скорина видавав її в перекладі на тодішню „руську“ мову, спільну білорусам і українцям. Отже Скорина перший у нас друкованим словом доводив, що Святе Письмо треба читати рідною мовою. Видання Скорини стояли цілком нарівні з найкращими західніми друками і широко розійшлися по цілому православному світі.

Пізніше Скорина переніс свою друкарню до Вильни, і тут видрукував р. 1525 го ще дві книжки — Псалтиря та „Малу подорожню книжицю“; таким чином Скорина започаткував друкарство вже на православній східній землі. Але гірка була доля й Скорини,—матеріяльні злидні примусили його покинути друкарство, бо на це треба було великих грошей, — і друкарство знову занепало й по Скорині... *)

*) Про Скорину див. мою статтю в тижневику „Літопис“ за 1924 р. № 12.

Вже значно пізніше почалося було друкарство на Мінщині, в Слуцькім повіті в містечку Несвіжу, де р. 1562-го Семен Будний видав дві книжки, але на цих двох книжках і кінчилося тут друкарство. Несвіжські друки цікаві тим, що вони цілком наслідують друки Скорини, — можливо, що сюди попала частина друкарні Скорини, або Семен Будний відлив собі букви на зразок Скорининих.

Як бичимо, прежде друкарство ніяк не прищіплювалось у нас на завсіди, — світло воно починалося, але хутко вривалося; правда, так само було в той час і в инших народів. Друкарство тоді вимагало великих грошей, друкована книжка аж до XVIII-го віку була в нас все дорожчою від книжки писаної; от тому це друкарство на початку постійно потрібувало якогось багатого мецената, щоб дав добрі гроші на книжку; такі меценати були в нас, але вони давали кошти на 1 чи 2 книжки, а далі справа й вривалася... Друкарство на початку було в нас же панською ласкою, а ця ласка мінлива, як година на весні...

І тільки пізніше, коли саме друкар-

ство почало давати добрий зиск, тільки з того часу повстає в нас вже постійне друкарство,—воно стало на свій твердий грунт, і з того часу існує аж до сьогодні. Почав у нас таке постійне друкарство знову таки чужинець,—москвитин Іван Хведорович.

III.

Дуже цікаве життя Івана Хведоровича (в себе вдома його звали Хведорів, а в нас він сам постійно писався Хведорович). З походження був він москвитин,—був дияконом Миколи, Гостунського чудотворця, церкви в Москві. Від природи це була людина дуже розумна та жвава; довідавшися про друкарство, Хведорів зрозумів його силу, навчився його, скільки було можна, і віддав друкарству ціле життя своє.

Думка про друкарсто повстало в Москві ще р. 1551-го,—тоді відбувався т. зв. Стоглавий Собор, що звернув пильну увагу на те, як сильно псували богослужбові книжки тодішні писарі. Треба було якось зарадити цьому лихові, і цар Іван Грозний разом з митрополитом Макарієм порішили закласти дру-

карню в Москві. Шукав собі Грозний друкарів на Заході, але католицький Захід не поміг йому, бо в придачу до друкарів все намагався накинути йому й свою віру. Але допоміг датський король Християн III,—він прислав до Москви друкаря Йогана Миссенгейма Бокбиндера, і той і орґанізував першу друкарню на Москві. Але помічниками Миссенгельму були вже свої люде, — серед них Іван Хведорів та білорусин Петро Мстиславець. Присутність Мстиславця в першій московській друкарні каже нам про те, що на перші московські друки безумовно був українсько-білоруський вплив, що виразно виявився в формі друкованих буков (київський устав) та в гравюрах книжки.

Але невдачним був початок московського друкарства. Першу друковану книжку випустив Іван Хведорович, що став украви́телем державної друкарні, 1 березня 1564 року,—це був „Апостол". Захвилювалися виходом його перш над усе „начальники, священноначальники і учителі",—їм завидно стало, яку теплу ласку виявляв цар до якогось там дияка, і вони, шоб припинити це, зроби-

ли те саме, що колись проробленo було в Кракові Фіолю, і Хведоровича обвинили в єретичестві... Захвилювалися також і писарі, — бож Хведорович своїми друками віднімав їм хліб, — і спалили царську друкарню...*)

Що було робити нашому ідеалистові-друкареві? Підказав йому Петро Мстиславець: не чекати, аж поки справді не присікається якийсь духовний суд за єретичество, а тихенько втікати собі на Литву, куди втікло вже чимало людей, що їм тісно було на Московщині, а там, чутки були, друкарство має вже родючий ґрунт. Послухався цеї ради Хведорович, взяв свою сем'ю, взяв трохи видрукованих книжок, а також де-які річі друкарські (матриці для буков, кліша для гравюр), тай подався з Мстиславцем на Литву, до столичного міста Вильни.

До Вильни прибули наші еміґранти

*) Цього факту не треба приписувати ніби московській некультурности: такої самої долі зазнавали перші друкарі й на Зиході. Скажемо, генуезці, — писарі вигнали з міста свого друкаря Морбавуса: те саме сталося й в Парижі. Не краще зробили й поляки з Фіолем в Кракові р. 1492-го.

десь на початку 1566-го року; тоді як раз був там Сойм, і до Вильни з'їхалося багато українсько-білоруського панства. Хведорович познайомився тут з Виленським каштеляном, гетьманом Литовським Григорієм Ходкевичем. Православний, гетьман Ходкевич дуже привітливо прийняв наших друкарів і відразу запропонував їм закласти друкарню у нього в родиннім його місті Заблудові. Хведорович з Мстиславцем з радістю стали до роботи, орґанізували друкарню, і р. 1569-го 17 березня випустили велику книжку на 8+399 аркушів в лист: „Євангеліє Учительноє". Вдячний Ходкевич, в подяку за працю, подарував Хведоровичу „весь (село) немалую на упокоєніє".

Містечко Заблудів лежить тепер на мішаній українсько-білоруській полосі; але в XVI віці тут переважало, здається, населення українське, а тому маємо підставу початок українського друкарства відносити й на 1569 рік*). Але зви-

*) Проф. М. Грушівський зве Заблудів українським, див. віденський збірник „Книга" 1921 р. ч. I ст. 2; так само Заблудівський повіт вважає за український і Др. Ст. Рудниць-

чайно цей рік у нас часом відкидається тому, що Заблудів не знаходиться тепер на чисто українській землі.

Року 1570-го випустив Хведорович в Заблудові ще й Псавтиря, випустив вже сам, бо десь коло цього часу покинув його Петро Мстиславець. Недовго по цьому пробув в Заблудові й Хведорович. Гетьман Ходкевич захопився було друкарством, і в передмові до „Псавтиря" писав: „Я такоже и вперед працы и накладу моєго жаловати не буду и другыя книги, церквамъ и людемъ божіимъ, во Христа вѣрующимъ, потребныхъ, друкувати дамъ". Але обставини склалися не на добре, — 1 липня 1569-го року Литву силою приєднано до Польщі, гетьман Ходкевич був великим противником цього з'єднання, а тому по люнлинсьыій унії він уже охолов до друкарства, бо було йому тоді не до того. Старий гетьман почав занепадати на силах, і вже не міг заопікуватися друкарством; він порадив Хве-

---

кий в новій своїй праці: „Огляд національної території України", Берлін, 1923 р. ст. 84; російський академик А. Соболевський так само зараховує Заблудівський повіт до українських.

доровичу кинути книжки та взятися за плуга, — господарювати в подарованім йому селі. Довго боровся з своїми думками друкар-ідеалист; він в Заблудові від доброго гетьмана „всякими потребами тілесними, пищею і одеждою удоволен бих". Але не захотів він міняти друкарського станка на плуга, не захотів понехаяти „сімян духовних", і по довгій внутрішній боротьбі постановив покинути Заблудів з його тілесними добрами... „І когда убо на уєдиненії в себе прихождах — пише про це Хведорович,—і множицею слезами моїми постелю мою омочах, вся сія размишляя в сердци своєм, да бих не сокрил в землі таланта, от Бога дарованного мі... І тужащу мі духом, понудихся іти оттуду"... Куди ж було йті? Де шукати кращого ґрунту для друкарської справи? Куди ж, як не в Львів, де вже починало свою історичну працю Львівське Ставропигіяльне Братство.

І знову турбує друкар-непосіда свою сем'ю, бере частину (може й велику) видрукованих в Заблудові книжок разом з деякими друкарськими приладдями і мандрує до Львова. Ще було десь зи-

мою 1572-го року. Дорога була дуже важка, як раз тоді лютувала якась смертоносна пошесть. Натерпівся в дорозі добре наш ідеалист, і не раз згадав собі спокійний Заблудів... „І в путь шествующу мі — пише про свою подоріж Хведорович, — многі скорбі і біди обрітоша, не точію долготи ради путного шествія, но і презелному повітрею дишущу, і путь шествія моєго стісняющу, і просто рещи: вся злая і злих зліє“...

І ото по таких трудах десь в кінці 1572 року прибув Хведорович до Львова. Не знав бідолаха, що невесела доля чекає його найбільше як раз у Львові... Прибувши до Львова, Хведорович зараз же заходився уряджувати собі друкарню і книгарню коло неї. З книгарнею справа була легка, — підріс уже син його Іван,—батько вчив його переплетства,— от цей син і зайнявся книгарнею; взагалі, Хведорович перший заснував у Львові книгарню „руських“ книжок. Доходи з цеї книгарні й приносили нашему друкареві такі-сякі засоби до життя; зазначу тут, що в старовину не було спочатку окремих книгарень,—книжки продавали звичайно друкарі або переплетни-

ки з своїх майстерень, або продавали їх і всякі инші крамарі.

Але не легка була справа з друкарнею, бо на неї потрібно було великих грошей. Відразу ж кинувся Хведорович по старій своїй звичці до грошовитого панства, бажаючи зацікавити його своєю культурною працею; але панство не зрозуміло його... „І обнищах многащи богатих і благородних в мирі—розказує про це сам Хведорович,— помощі прося от них, і метаніє сотворяя, коліном касаяяся, і припадая на лици земном, сердечно каплющими слезами моїми ноги їх омивах, і сіє не єдиною, ні дващі, но і многащі сотворях... І в церкві священнику в слух повідати повеліх... Не іспросих умиленними глаголи, ні умолих многослезним риданієм, не ісходатайствовах нікоєя милости ієрейскими чинми... І плакахся прегоркими слезами, єже не обрітох милующого, ниже помагающого, не точію же в русском народі, но ниже в греках милости обрітох“... Такі були успіхи Хведоровича серед львівського панства, — Хведорович ішов протоптаною дорогою давнього друкарства, шукав собі щедрого мецената, але

польських, а до того віддав йому в науку ще й сина свого Сашка. От цей Сашко Сідляр, мешканець Підзамча Львівського, і став першим українцем-друкарем, якого ім'я зберігла нам історія, — львівські акти р. 1586-го звуть його: honestus Saczko impressor ruthenus.

І Хведорович заснував собі потрібну друкарню, і жваво взявся до роботи; 25 лютого 1573 року він почав складати, а 15 лютого 1574 року закінчив найпершу українську книжку вже на українській землі. І от ця дата, день виходу в світ львівського Апостола, стала величною датою в історії української культури *).

IV.

Але не довго пробув і в Львові наш непосіда-друкар. Закінчивши друк першої книжки у Львові, він повіз її на Волинь, князю Костянтину Острізькому. Князь тепло прийняв нашого друка-

*) Колиб було міцно доказано, що в XVI в. населення Заблудова було українським, тоді роком початку українського друкарства треба б рахувати 1669 рік, а рік 1574 став би тоді датою не всеукраїнською, а лише датою початку Галицького друкарства.

такого у Львові не знайшов; можливо, коли б на той час жив тут єпископ Гедеон Балабан, то справа пішла б инакше; але у Львові був тоді польський ставленик єпископ Осталовський, а Балабан жив собі вдома в Стрятині.

Хведорович проживав у Львові на Краківськім Підзамчі і швидко зацікавив своїм ремеслом сусідів-підзамчан, міщан ремесників. Ось ці міщане й допомогли Хведоровичу відкрити друкарню. „Малі ніциї—каже Хведорович, — в ієрейском чину, іниї же неславнії в мирі обрітошася, помощ подающе".

На Підзамчі жив з своїм сином Сашком (чи Сачком) Сідляр Сеньго (чи Семен); це була не аби яка людина, бо він цікавився розвитком рідної культури і був в якихсь зносинах з князем Андрієм Курбським; знаємо, що князь Курбський присилав цьому Семену Сідляреві, „як особі впливовій між своїми", свої переклади. От цей Сенько Сідляр з сином своїм Сашиком і стали для Хведоровича первозванними апостолами, бо першими увірували в його культурну працю, — і матеріяльно допомогли йому. Сенько позичив Хведоровичу 700 злотих

ря і відразу запропонував йому переходити до нього на службу. Хведорович охоче погодився, і вже десь в березні місяці 1574-го року став служебником князя Острізького, набувши собі пишного титулу: Illustris Domini Ducis Ostrosiensis et Palatini Kijoviensis librorum ruthenorum impressor, як часом величають його львівські акти.

Хведорович, вернувшись з Острога до Львова, почав зараз же ліквідувати свої справи, і вже 6 травня 1574-го року зоставив свою друкарню, разом з книжками та інструментами, Сеньку Сідляру, бо не мав з чого виплатити йому боргу в 700 злотих. Сина свого, поки що, залишив Хведорович у Львові, — він мав тут оправляти,— бо був переплетником,— та продавати батькові книжки. І Хведорович переїхав на нову свою батьківщину, на Волинь, до князя Острізького.

По найстаріщих осередках українського культурного життя—по Київщині та Галичині — перше місце займає Волинь. Входячи разом з Київщиною ще з XIV-го віку в склад Великого Князівства Литовськаго, Волинь, що була територияльно ближчою до Заходу, мала со-

бі повну змогу культурного розвою, і з бігом часу витворила в себе міцний український елемент. Литва національного гнету, як державної політики, ніколи не знала, і урядовою мовою на Волині, як і в цілій Литовській Державі, була „руська“ мова, що в основі своїй була мовою українською.

Після акту 1569-го року (Люблинська унія) Волинь увійшла в склад Польського королівства. Насильне латинство й полонизація посунули на Волинь зараз же по Люблинській унії,—і примусили місцевий український елемент міцно взятися до оборони своєї віри й народности.

Західний вплив, що йшов до нас через Польщу, найперше (по Галичині) відбивався на Волині, а це дало змогу їй в культурнім відношенні стояти високо. Нові реформаційні ідеї, що сунули з Заходу, теж найперше й найбільше відбилися на Волині; і справді, — аж до половини XVII-го віку Волинь була тереном, де ріжні релігійні змагання кипіли найсильніще.

На терені самої Волині повстає декілька культурних центрів, що в них жваво провадилась українська культурна

праця; такими центрами вдавнину були: Острiг, Володимир, Луцьк, Ковель, Дермань, Крем'янець, Почаїв, Рохманів, Четвертня, Пересопниця, Дворець, Хорошів і т. п.

Серед цих волинських центрів найвидатнішим був Острiг, де повстало тоді нове велике огнище української культури—славна Академія Острiжська, під проводом могучого оборонця українського народу, князя Костянтина Острiжського, що згуртував коло себе найкращі тодішні наукові сили.

На Волині знайшов собі пристановище й відомий емiгрант з Москви, князь Андрій Курбський. Князь оселився десь коло 1564-го року в Миляновичах коло Ковеля і прожив тут 19 років († 1583 р.). Двір князя Курбського став культурним осередком, де гуртувалися тодішні наукові й літературні сили, що боронили Волинь від заливу латинством та від полснизації. Та й сам Курбський зайнявся на Волині літературною працею, заохочуючи до неї видатніших вчених свого часу.

Релiгiйний втікач із Москви, відомий старець Артемій, знайшов собі при-

становище теж на Волині, і працював поруч із Курбським. Також на Волині оселилися московські емігранти Хведор Кривий та товариш його Ігнат. Звичайно всі ці емігранти втікали до Литовської Держави, і тільки несподіваний акт Люблинської унії 1569 р. зробив їх емігрантами до Польського королівства.

Нова велика ідея про вживання Письма Святого в народній мові найперше була зреалізована теж на Волині. Тут ідею цю відчули реально, бо ж реально доводилося боронити свою віру від натиску латинства. Таким чином повстають на Волині аж чотири переклади Письма Святого на українську мову, всі другої половини XVI-го віку: Пересопницька Євангелія 1556 — 1561 р. в м. Пересопниці, Волинська Євангелія 1571 р. в Володимирі, Новий Завіт в перекладі Валентина Негалівського 1581 р. в м. Хорошеві і Літківська Євангелія 1595 р. в м. Луцьку.

І коли появилося на Заході друкарство, воно зразу притягло до себе очі Волині; і має підставу І. Франко, коли твердить, що видання 1491 р. Швайпольта Фіоля у Кракові друкувалися

„заходами і накладом князя Константина Острожського", В той час Волинь культурою своєю значно перевищала Галичину. що під латинськии натиском рік за роком все втрачала свої споконвічні українські ознаки.

Але з тих саме причин, що і в Галичині, до певного часу друкарство не ширилося по Волиии; і тільки коли загострилася й тут реліґійна боротьба, схватилися за друкарство й на Волині, як і в Галичині.

Розпочав на Волині друкарство той саме муж, що започаткував його й у Львові, — московський еміґрант Іван Хведорович. До численних московських еміґрантів на Волині прибув ще один, диякон-друкар, прибув еміґрант, що розпочав нову сторінку культурного життя не тільки Волині, але й цілої України.

V

Князь Остріжський рано взяв собі думку видрукувати повну Библію в доброму тексті. Про це писав він царю Івану Грозному на Москву, просячи прислати йому добрих рукописів; і р. 1573-го Грозний передав князю Остріжському

через литовського посла Михайла Гарабурду список т. зв. Геннадієвої Библії.

Отже, список Библії був, прибув і друкар. Князь Острізький почав потроху стягувати до Острога вчених людей, щоб зайнятися виданням Библії. Але коли стали перевіряти присланy з Москви Библію, то виявилося, що вона дуже неточна, і що друкувати її без поправок не можна. Князь вирішив шукати нових списків на Сході, — в Сербії, Царгороді та на Афоні. Час ішов, а друкар Хведорович лишався без праці.

Але князь скоро знайшов і для Хведоровича відповідне заняття, поки розпочнеться друк,—2 березня 1575 р. він призначив нашого диякона «справцею» (управителем) свого Дерманського манастиря. Певне, князь віддав нашому друкареві цього манастиря просто „на прокормленіє“, як давав йому Ходкевич село „на упокоєніє“. Управляючи манастирем, Хведорович разом з тим улаштовував і нову друкарню в Острозі, вже четверту на своїому житті. Разом з тим він часто навідувався до Львова по рижних справах,—і по справах Острізької друкарні, і по своїх власних,—

бо син його, Іван переплетник, продавав книжки у Львові.

Після довгого шукання нарешті роздобули таки всі потрібні библійні рукописи і Академія почала їх переглядати. Десь в кінці 1676-го року Хведорович кидає Дерманський манастир, переїжає до Острога і остаточно уряджує друкарню, а через рік, в середині 1577 р. друкарня Острізька почала функціонувати. Містилася вона в самім замку, поруч з Академією. Першою книжкою почали складати давно в ек кохану Біблію. Але справа не йшла хутко, — Академія затримувала текст, довго його виправляла, бо доводилося все перевіряти з оригіналами. Тому й Хведорович мав час на урядження своїх справ у Львові; син його в цей час оженився у Львові з Тетяною Антипорківною; невістка продала свою частину львівського майна за... 7 злотих і переїхала з чоловіком до Острога.

Тимчасом вирішили розпочати склад нової книжки, — Нового Завіту з Псавтирем, бо Біблію все виправляли. Наприкінці 1580 р. Новий Завіт закінчили і випустили в світ, — і ця книжка була

„першим овощем“ не тільки Острізької друкарні, але й взагалі волинського друкарства.

Нарешті настала й давно бажана година,—12 серпня 1581-го року вийшла на світ Острізска Библія *).

Славна, повікнезабутня Острізька Библія була вінцем культурної праці на Волині за XVI-й вік. Це була велитенська праця і своїм розміром, — 622 листи великого формату, і своїм змістом. Це була найперша повна друкована Библія не тільки на Сході, але й серед цілого слов'янського православного світу. Велика честь випала як раз Волині: це на її землі, це її коштами побачила світ найбільш поважана книжка всеї нашої давнини. Острізька Библія — це найцінніша перлина цілої української культури. Библія ця розійшлася по всім слов'янськім світі, і скрізь мала правдиву велику пошану. І коли потім, більш як через 80 років, в р. 1663-м спро-

*) Власне, її закінчено було ще 12 липня 1580 року, але в світ її не пустили, бо запримітили помилки і почали де-які листи передруковувати.

моглася на друковану Библію й Москва, то вона просто передрукувала нашу Острізьку Библію, поробивши лише дея-кі правописні зміни. Острізька Библія лягла в основу і всіх дальших видань Библії, і сьогодні Волинь може з гордістю сказати цілому православному світові, що добрий текст Библії приготовила першою вона.

Острізька Библія була лебединою піснею Івана Хведоровича, — більше по ній він нічого не друкував. Тай що більшого міг дати він по такій величній пам'ятці? Рік 1581 і 1582-й Хведорович пробув ще в Острозі; здається, князь доручив Хведоровичу і продаж надрукованої Библії, і значну частину примірників друкар наш перевіз до Львова. Єсть підстави думати, що Хведорович посварився з старим князем Острізьким, і р. 1583-го перебрався до Львова, де жив продажем книжок і заходжувався урядити собі нову друкарню, бо свою друкарню він ще р. 1579 заставив жидові Львівському Ізраїлю Якубовичу за 411 злотих. Але урядити друкарні Хведоровичу вже не довелося. Знову Хведорович жив на Підзамчі і пильну-

вав розплутатися з ріжних боргів, яких мав на своїй шиї доволі, — бо все хотів урядити своє власне друкарство на широку скалю...

В ріжних клопотах наспів листопад місяць 1583 року; не знаємо, з якої причини, але Хведорович в цей час „впаде в болізнь ко смерти", — він смертельно захворів; хвороба збільшувалася, і 6 (16) грудня 1583 р. Хведорович навіки закрив свої стомлені очі...

Боржники дуже занепокоїлися,—і перед самою смертю і по смерті друкаря все накладали арешти на його майно... Наклав арешт і князь Острізький, — ознака, що він мав з друкарем якісь матеріяльні порахунки, хоч Хведорович до самої смерти носив титло „друкаря князя Острізького".

Так закінчив своє життя славний друкар Іван Хведорович, фундатор друкарства московського та українського. Ціле життя своє він був як той „світ світяй і горяй", — все пильнував сіяти „сімена духовная", все боявся закопати даних Богом талантів... Ціле життя своє кипів і горів він, без вагання служачи

раз обраній великій ідеї, — допомагати людству культурно розвиватися.

Друзі та приятели, міщане з Підзамча львівського, поховали друкаря на цвинтарі коло св. Онуфриївської церкви, і на могилу його поставили скромного пам'ятника з таким написом: „Іоан Ѳеодоровичь друкарь москвитинъ, который своимъ тщаніемъ друкованіе занедбалое обновилъ, представися въ Львовѣ року 1583 декемвр. 6. Упокоенія, воскресенія из мертвых чаю. І. Ѳ. друкаръ книгъ пред тым невиданыхъ".

Року 1585-го владика Галицький Гедеон Балабан та львівське братство викупили в жида Якубовича заставлену друкарню вже за 1500 злотих, і вона стала основою славної потім Львівської Ставропигіяльної друкарні, що існує й до нашого часу.

Але не така була доля могили цього славного мужа. Кладовище при св. Онуфриївській церкві, десь в кінці XVIII-го віку, перестало існувати, але ніхто не зазначив місця вічного покою Хведоровича; тоді як раз перестилали долівку в церкві, і для цього й забрали плиту в могили і разом з другим камінням

поклали в долівку, і більше як піввіку люде топтали чобітьми памятника хоч великого мужа, але для господарів св. Онуфриївського манастиря тільки „схизматика“... Року 1883-го, коли цілий слов'янський світ святкував 300-літню річницю великого друкаря, в св. Онуфриївскій церкві перестилали долівку, і лом робітника поклав край „схизматицькій“ плиті: розбив її на кусочки*)...

Ціла Україна урочисто святкує тепер 350-літню річницю виходу в світ першої книжки, надрукованої вже на українській землі. Скрізь згадується пам'ять великого мужа, що заклав вже постійне друкарство на Вкраїні. І в цім святі української культури чи не перше місце належить Волині: великий еміґрант, Іван Хведорович, 17 років пробув на

---

*) Останніми часами від певних осіб довідався я, ніби плиту цю ще р. 1873-го було сховано від єзуїтів, що приїздили реформувати на католицький лад уніятські манастирі. Але звістки цеї ще не перевірено. Варто було б як найскорше перевірити цю звістку, щоб зняти з галицького народу обвинувачення в вандализмі.

вигнанні, а з них 9 років прожив на Волині. Ось тому ціла Волинь повинна як найкраще вшанувати пам'ять свого друкаря, фундатора волинського друкарства.

Через рік—р. 1925-го наступить 400 річниця з дня смерти найпершого друкаря книжок для українців, і волинякам випадало б вже тепер почати приготовлення до урочистого святкування пам'яти великого мужа, що віддав усе, що мав, для культурного пробудження українського народу. У всякому разі волинякам випадало б першим бодай поширити думку про урочисте святкування Фіоля, але свято це мусить стати всеукраїнським, бо Фіоль друкував свої книжки, по замовленні волинського князя, для цілої України. *)

Разом з тим Волинь повинна вже тепер пам'ятати, що через сім літ, р. 1931-го настане 350-літня річниця славної Острізької Библії 1581-го року, цеї найціннішої перлини української дав-

*) Автор цеї статті може рахувати себе волиняком хиба тим, що покінчив острізьку клясичну гімназію р. 1903-го.

ньої культури і найбільшої праці Хведоровича; за приводом Волині те свято має святкувати ціла Україна, а разом з нею і весь православний слов'янський світ, що 350 років вільно користав собі з цього „кладязя мудрости вічної".

Славний друкар, покинувши Московщину, обрав собі Україну за батьківщину, і невпинно сіяв по ній „сімена духовная — свише дар сходящ"; землі нашій випала велика честь, але вміймо ж і достойно пошанувати пам'ять своїх великих людей.